

CONSIDERAȚII PRIVIND STATUTUL MĂNĂȘTIRII COTROCENI ÎN A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI XIX

MARIANA LAZĂR
mlazar_mnc@yahoo.fr
Muzeul Național Cotroceni – București

CONSIDÉRATIONS SUR LE STATUT DU MONASTÈRE COTROCENI DANS LA DEUXIÈME MOITIÉ DU XIX-ÈME SIÈCLE

RÉSUMÉ

Le monastère Cotroceni a été au fil de temps l'un de plus représentatifs ensembles monahales de Valachie, étant édifié à la fin de XVII-ème siècle (1679-1682) par le prince du pays, Șerban Cantacuzino. Il a été dédié à la communauté monastique de Mont Athos, comme métoque, son supérieur étant désigné par les moines athonits. Par donations et acquisitions de biens fonciers, le monastère est devenu un des plus riches.

Après l'année 1850, tout le complexe monastique a été renové, même l'église et sa situation économique était une prospère, étant le plus riche monastère dédié au Saints Lieux. Mais son statut va changer, parce que les plus importants de ses bâtiments sont devenus la résidence d'été du prince roumain.

En décembre 1863, par la lois de la sécularisation des biens ecclésiastiques, toutes ses propriétés ont été transférées dans le patrimoine de l'État. Un nombre significative de ses plus précieux biens mobiles a été transférées au Musée d'Antiquités et des livres, à la bibliothèque publique.

Le monastère pratiquement ne fonctionait plus, parce que l'ensemble de Cotroceni est devenu résidence princière, puis royale. Seulement l'église était affectée au service liturgique, avec un nombre réduit de personnel, étant financée par le budget de l'Etat.

Mots clés: le monastère Cotroceni, les monastères dédiés au Saints Lieux, administration monastique, la sécularisation des biens ecclésiastiques, le palais royal de Cotroceni.

Mănăstirea Cotroceni, ctitorie a domnului Țării Românești Șerban Cantacuzino, datând de la sfârșitul secolului al XVII-lea, a devenit de-a lungul celor aproximativ două secole de funcționare unul dintre cele mai importante și mai bine înzestrate așezăminte monastice ale țării. La jumătatea secolului al XIX-lea domeniul său funciar era constituit din aproximativ douăzeci și opt de mari moșii și vii, care înglobau, de fapt, prin procesele de comasare derulate în timp, peste cincizeci și cinci dintre proprietățile anterioare. Din semnificativul său domeniu

funciar, de aproximativ o sută de moșii, incluzându-le și pe cele ale celor cinci metohuri, o parte fusese înstrăinată în decursul timpului, cele mai multe moșii fiind vândute la începutul secolului al XIX-lea pentru acoperirea datoriei, iar altele fuseseră date la schimb pentru proprietăți bucureștene. Moșiile rămase în stăpânirea mănăstirii aveau însă o valoare economică însemnată, înregistrând o creștere a numărului locuitorilor și o extindere continuă a suprafețelor cultivate, fiind valorificate prin arendare. Aceștia li se adăugau proprietățile urbane, dintre care cea mai importantă era hanul Șerban Vodă din București. Astfel că, în pragul secularizării averilor mănăstirești, veniturile mănăstirii Cotroceni se ridicau la peste 1.100.000 de lei, fiind apreciată drept cea mai bogată dintre mănăstirile închinată din Muntenia¹. O valoare deosebită o avea însă și patrimoniul său mobil, în special bunurile care datau de la sfârșitul secolului al XVII-lea, majoritatea donații ale ctitorului.

În ceea ce privește statutul așezământului monastic de la Cotroceni, acesta făcea parte din rândul mănăstirilor închinată, încă din octombrie 1682, prin opțiunea lui Șerban Cantacuzino, devenind metoh al întregii comunității monastice de la Muntele Athos, constituită din cele douăzeci de mari mănăstiri. Egumenul mănăstirii era desemnat de această comunitate din rândul călugărilor primelor două lavre athonite, o bună parte din călugări și personalul său fiind constituită tot din greci. Anual, o parte din veniturile mănăstirii se trimiteau la Muntele Athos, nivelul sumei cunoscând o evoluție ascendentă de-a lungul timpului.

Referitor la raporturile sale cu autoritățile române, precum restul mănăstirilor închinată, și Cotrocenii au beneficiat în prima jumătate a secolului al XIX-lea de un statut special. Deși prin Regulamentul Organic (1831) se prevăzuse alocarea unei părți din veniturile Mitropoliei, Episcopiilor și mănăstirilor, fixată la 25%, pentru susținerea cheltuielilor sociale ale statului și a operelor de binefacere, măsura respectivă nu s-a putut aplica decât așezămintelor eclesiastice pămâtenes. Prin intervenția reprezentanților Imperiului Rus, protectori ai comunității ortodoxe, și cu acordul autorităților turce, Sfintele Locuri au obținut în 1833 pentru mănăstirile închinată o scutire de impozite față de statul român pe o perioadă de zece ani, pentru redresarea situației financiare și repararea clădirilor mănăstirești, scutire reînnoită în 1843 pentru încă nouă ani. Concret, până la secularizare mănăstirile închinată nu au achitat nicio sumă în contul acestui impozit, în 1859 datoria pe care aceste așezăminte o aveau față de stat pentru Țara Românească fiind estimată la aproximativ 19.500.000 de lei. De precizat că, în perioada respectivă autoritățile române nu mai aveau niciun control asupra gestionării resurselor acestor mănăstiri, deoarece egumenii greci nu le mai prezentaseră niciun buget de venituri

¹ Mariana Lazăr, „Spre folosul acestei sfinte case”. *Constituirea și evoluția domeniului mănăstirii Cotroceni*, Brăila, Editura Istros, 2012, pp. 253-254.

și cheltuieli, așa cum se proceda anterior, pentru Cotroceni ultimul datând din 1828, redactat de egumenul român Iosif în momentul predării averii mănăstirești egumenului athonit Hariton². Astfel că, autoritățile statului nu dispuneau decât de date imprecise privind veniturile mănăstirilor închinat, cele rezultate din arendarea prin licitație publică a moșiilor, și nu aveau nicio informație privind redistribuirea acestor bani.

Singurele impozite percepute de la mănăstirile închinat în această perioadă au fost nou create, unele conjuncturale. În iunie 1849, pentru acoperirea datoriilor față de guvernul rus (sumele destinate întreținerii trupelor rusești venite în țară în 1848), Sfatul Administrativ al țării impunea achitarea de către toți proprietarii, inclusiv mănăstirile închinat, a unei taxe de câte șase lei pentru fiecare clăcaș de pe moșiile sale, redusă în 1851 la trei lei de familie³. În 1852, taxa pentru repararea drumurilor a fost convertită din natură în bani, proprietarii fiind obligați să o achite în conformitate cu numărul familiilor de pe moși⁴. Potrivit Convenției de la Paris (1858), care abolea privilegiile, și mănăstirile, în calitatea lor de proprietare de bunuri imobile, erau obligate să achite bugetului statului impozitul funciar de 3%, iar din 1860, printr-o nouă lege, și o taxă de transmitere asupra proprietăților așezămintelor publice, reprezentând 10% pe an din venitul net al fiecărei proprietăți⁵ – respectivele sume apar înregistrate și în bugetul mănăstirii Cotroceni⁶.

În ceea ce privește ansamblul de la Cotroceni, la mijlocul secolului al XIX-lea înregistrează o dublare a funcțiilor. Unele dintre clădirile sale (casa egumenească, unele dintre chilii, o cuhnie), erau rezervate așezământului monastic, celelalte (casele domnești, chilii, cuhnia mare, trapeza) devenind, încă din timpul principelui Barbu Știrbei (1852), reședința de vară a domnului țării. Pentru a se asigura confortul familiei princiare, dar și o adecvare la noua funcționalitate, s-au executat o serie de lucrări de renovare și modificare a unor spații interioare, de restaurare a mobilierului existent, conform propunerilor arhitectului Anton Hefft, și s-a achiziționat mobilier european, vase și textile decorative prin comenzi speciale din ateliere europene, toate acestea implicând cheltuieli deosebite, suportate atât de mănăstire, cât și de către stat⁷. Concomitent cu lucrările interioare s-a refăcut zidul

² Arhivele Naționale Istorice Centrale (în continuare, ANIC), *Catastișe mănăstirești*, nr. 22-24, filele 24-28.

³ Idem, *Mănăstirea Cotroceni*, dosar 200/1849, filele 4, 52.

⁴ *Ibidem*, fila 68.

⁵ *Monitorul Oficial al Țării Românești*, nr. 228, 23 septembrie 1860.

⁶ ANIC, *Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice*, dosar 237/1861, f. 43; idem, *Mănăstirea Cotroceni*, dosar 200/1849, fila 260.

⁷ *Istoria Cotrocenilor în documente (secolele XVII-XX)*, volum editat de Muzeul Național Cotroceni, București, 2001, pp. 107-115; Mihai Ipate, *Amenajări la Cotroceni în epoca modernă*, în vol. "Studii și articole de istorie și istoria artei", Muzeul Național Cotroceni,

de împrejmuire, s-au montat felinare pentru iluminatul nocturn, în aceeași perioadă fiind amenajat un parc al Cotrocenilor, componentă indispensabilă oricărei reședințe⁸. Pentru a facilita comunicarea între oraș și reședința domnească s-a construit în 1851-1852 noua șosea ce urca de la Dâmbovița spre platou, lucrare care a presupus fragmentarea proprietății Cotrocenilor.

Și nu doar faptul că o parte importantă a clădirilor sale devenise reședință domnească afectase statutul mănăstirii Cotroceni, ci, așa cum se întâmplase de fiecare dată când țara fusese invadată de armate străine, ultima dată în 1848, și în timpul războiului Crimeei acest așezământ fusese ocupat de trupele otomane, apoi austriece. Pentru încartiruirea acestora fuseseră executate anumite lucrări de amenajare, a căror contravaloare era solicitată de autorități egumenului mănăstirii, care o considera abuzivă: „*Această mănăstire, corespunzând în toate vremea la necesitatea împrejurărilor ocazionate în țară, a contribuit pe cât i-a stat cu putință, fără a se reporta la netăgăduitul ei drept și a reclama vreo indemnizație în urma unei îndelungi ocupații a încăperilor ei. Aceasta însă se poate privi ca o concesie din parte-i, ca un sentiment de compătimire la suferințele țării, iar nu ca o îndatorire legală, pe care să fie obligată a o îndeplini*”⁹.

În asemenea condiții și-a desfășurat activitatea personalul, tot mai redus ca număr, al mănăstirii Cotroceni, începând din 1840, cu scurte intermitențe (1854-1856), egumenul său fiind arhimandritul Meletie, care a administrat-o până în preajma secularizării¹⁰, cu o mai mică sau mai mare implicare¹¹. Preocuparea sa principală era reprezentată de gestionarea veniturilor însemnate ale mănăstirii, dintre care o sumă importantă era trimisă comunității călugărilor athoniți. Din aceste venituri a suportat o parte din cheltuielile destinate amenajării reședinței domnești și a renovat parțial și dotat biserica.

București, 2001, pp. 129-133; Marian Constantin, *Palate și colibe regale din România*, București, 2007, pp. 31-35.

⁸ *Istoria Cotrocenilor în documente*, p. 106; parcul ocupa o suprafață de peste 2.000 mp, fiind amenajat sub coordonarea directorului Lucrărilor Publice, L. Lalanne, și a directorului Grădinilor Publice, Wilhelm Mayer; M. Ipate, *op. cit.*, pp. 132-133.

⁹ ANIC, *Mănăstirea Cotroceni*, dosar 202/1849, fila 3 bis.

¹⁰ *Idem*, *Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice*, dosare 4050/1854, 4206/1855; *Istoria Cotrocenilor în documente*, pp. 124-127, 142. În aprilie 1854, Meletie era destituit din funcție de comunitatea athonită; cu mare dificultate, prin intervenția autorităților statului, a reușit noul egumen, Ioachim Raduliotu, să obțină de la el numai o parte din veniturile mănăstirii, pe care le încasase anterior demiterii și care se cifrau la 23.000 de galbeni, cu o diferență de 8.000 de galbeni față de prețurile de arendare a moșiilor la licitația publică. Era, astfel, acuzat de gestionare deficitară a bunurilor mănăstirii, în propriul folos. În ianuarie 1856 primea din nou conducerea mănăstirii Cotroceni, pe care o va administra până în 1862.

¹¹ ANIC, *Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice*, dosar 237/1861; a finalizat lucrările de renovare a hanului Șerban Vodă, a refăcut morile de la Herăstrău și Grozăvești, a contribuit la construirea unor biserici pe proprietățile mănăstirii (Luica, Căscioare, Găojani), a purtat judecăți cu arendașii și a realizat noi hotărnicii ale moșiilor.

Intervenții semnificative, amenajări și dotări interioare potrivite unei reședințe moderne, princiare, sunt consemnate la Cotroceni din nou după 1860, pentru rezidența domnului Principatelor Unite, Alexandru Ioan Cuza, fiind executate sub coordonarea arhitecților P. Tabai și S. Beneș, ulterior Gaetano Burelli¹². Eleganța unora dintre saloanele europene se regăsea acum și în reședința de la Cotroceni a principelui Cuza. În aceste spații își va fi primit oaspeții și vor fi fost gândite, împreună cu sfetnicii săi, unele din măsurile de modernizare a societății românești.

În același timp, egumenul Meletie a trebuit să răspundă afirmativ solicitărilor autorităților statului de concesiune a diferite suprafețe din moșia Cotroceni (care avea peste 1.550 de hectare), ceea ce va conduce la restrângerea treptată a dimensiunilor acesteia. Din 1860, la propunerea doctorului Carol Davila, o anumită suprafață din această proprietate era rezervată înființării Grădinii Botanice (prima solicitare datând din 1856)¹³. În aceeași perioadă se acorda un loc pentru înființarea Ierbăriei armatei¹⁴, pentru ca ulterior suprafețe însemnate să fie concesionate Ministerului de Război pentru organizarea taberelor militare și a Pirotehnicii¹⁵. În partea cealaltă a mănăstirii, învecinată cu moșia Lupești a mănăstirii Radu Vodă, a fost construit un orfelinat pentru fete, din inițiativa și sub coordonarea doamnei țării, *Azilul Elena Doamna*, a cărui piatră de temelie s-a pus la 29 iulie 1862, în cadrul unei deosebite ceremonii¹⁶.

Activitatea acestui egumen însă nu mai era considerată satisfăcătoare pe la 1860, Meletie fiind acuzat că nu-și îndeplinea îndatoririle nici față de mănăstire, nici față de Comunitatea de la Athos, căreia nu-i mai trimitea subvențiile anuale. Acesta nu le recunoștea acuzațiile și nu intenționa să părăsească postul deținut. În adresa înaintată Ministerului Cultelor, însoțită de un bilanț al veniturilor și cheltuielilor mănăstirii, Meletie afirma că-și împlinise atribuțiile în administrarea Cotrocenilor, expediind Comunității athonite în decurs de cinci ani o sumă importantă, de peste 3.500.000 de lei (valoarea lor în galbeni depășind 114.000) și executând și reparații ale mănăstirii¹⁷.

Deși respingea amestecul autorităților române în gestionarea problemelor mănăstirilor închinat, totuși Comunitatea de la Athos, prin reprezentatul ei Nilos,

¹² Idem, *Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice*, dosare 996/1862; 1308/1862; Idem, *Mănăstirea Cotroceni*, dosar 676/1864, filele 22, 96, 97; Constantin Căzânișteanu, *Palatul de la Cotroceni în timpul domniei lui Alexandru Ioan Cuza*, în vol. "Studii și articole de istorie și istoria artei", Muzeul Național Cotroceni, București, 2001, pp. 126-128.

¹³ *Istoria Cotrocenilor în documente*, pp. 142-143.

¹⁴ ANIC, *Mănăstirea Cotroceni*, dosar 366/1860, fila 3.

¹⁵ Idem, *Ministerul Agriculturii și Domeniilor. Reforma agrară din 1864*, dosar 729/1876-1913.

¹⁶ *Istoria Cotrocenilor în documente*, pp. 142, 164-167.

¹⁷ ANIC, *Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice*, dosar 237/1861, filele 21-22, 31-32.

s-a adresat domnului Alexandru Cuza să-l destituie pe Meletie¹⁸. Principele, pentru a menține relații cât de cât amiabile cu ierarhii athoniți și afirmându-și de fapt autoritatea în numirea sau revocarea superiorilor mănăstirilor închinat, l-a destituit într-un final pe Meletie și l-a desemnat în martie 1862 pe Nilos ca egumen provizoriu¹⁹.

Însă, raporturile acestuia cu autoritățile române și, în special, cu administratorul caselor domnești de la Cotroceni au fost tensionate, Nilos refuzând să execute sau să achite anumite lucrări de renovare. De fapt, era modalitatea prin care-și exprima și nemulțumirea față de restrângerea spațiului acordat comunității monastice, de treptata modificare a funcției pe care ansamblul de la Cotroceni o înregistra, deoarece erau „*încăperi zidite și dăruite pentru unicul scop de a fi locuite de servitori eclesiastici, cari, deși chemați de sacra voință a fondatorului a păzi cu strictețe rânduiala bisericească, nu vor putea îndeplini aceasta, afară și departe de monastire locuind*”²⁰. Protestul său era exprimat într-o adresă înaintată Ministerului Cultelor: „*Subsemnatul, osebit de aceasta, după ce să ia casa cea mare cu atenasele ei din stânga bisericii, socoate că nu e drept să se ia și casa egumenească cea mică cu cele 4 camere din dreapta bisericii, singure locuințe cari rămâ pentru adăpostirea egumenului și a servitoriloru bisericii înăuntru s[f]intei monastiri*”²¹.

Ca urmare a acestei reacții, ca și a acțiunii lui în problema mănăstirilor închinat, a fost destituit din funcție după numai patru luni, în iulie 1862²². În protestul adresat ministrului Cultelor, Gh. Crețeanu, Nilos reafirma dreptul Comunității athonite de a-i desemna sau de a-i demite pe egumenii mănăstirilor supuse lor. Oficialul român îi răspundea cu „*dreptul ce are acest minister de control și priveghere asupra tuturor așezămintelor bisericești din țară*”²³. La Cotroceni se institua o epitropie compusă din egumeni greci ai altor mănăstiri închinat, Grigorie Raduliotu, Averchie Apostoleanu și Teodosie Slobozeanu, care în septembrie 1862 erau de acord cu achitarea unora dintre cheltuielile de reparație a clădirilor mănăstirii²⁴.

¹⁸ *Ibidem*, fila 17.

¹⁹ *Monitorul Oficial*, nr. 55, 10 martie 1862.

²⁰ ANIC, *Mănăstirea Cotroceni*, dosar 417/1862, fila 2.

²¹ *Ibidem*.

²² *Monitorul Oficial*, nr. 149, 9 iulie 1862; ANIC, *Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice*, dosar 993/1862, f. 37. Motivația oficială era aceea că era îngrijitor a trei mari mănăstiri, situate la mare distanță una de alta, două în Moldova (Trei Ierarhi, Florești) și Cotrocenii în Muntenia, ceea ce nu-i permitea o eficientă gestionare a lăcașurilor. Rămânea egumen al mănăstirii Florești.

²³ ANIC, *Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice*, dosar 993/1862, f. 38.

²⁴ *Ibidem*, dosar 996/1862, f. 31.

În acest context înregistrăm intervenția fraților Cantacuzino, Constantin și Gheorghe, care reclamau încălcarea dispozițiilor testamentare ale strămoșului lor, Șerban Cantacuzino, de către egumenii greci: „*stipulările donatorului au fost toate și neconținut violate*”. În consecință, potrivit prevederilor din hrisovul ctitorului, în calitatea lor dovedită de descendenți ai acestuia solicitau îndepărtarea grecilor athoniți de la conducerea acestui lăcaș: „*(...) noi nu cerem nimic în favoarea noastră, ci în favoarea statului, vârsându-se la tezaur două părți din trei, iar cealaltă parte să rămâie pentru întreținerea mănăstirii, după dorința fondatorului și a noastră epitropie*”²⁵. Ulterior s-au adresat cu aceeași cerere și reprezentanților Marilor Puteri întruniți la Constantinopol într-o nouă conferință pe tema mănăstirilor închinare, aducând documente probatoare²⁶.

În perioada respectivă, în contextul mai larg al unei anumite laicizări a societății românești, al manifestării unor opinii privind secularizarea, autoritățile erau decise să intervină într-un mod mult mai hotărât în problema mănăstirilor închinare, în primul rând pentru a recupera datoria pe care aceste așezăminte o aveau față de stat. În același timp, încercau să exercite un control mai eficient asupra licitațiilor arendărilor de moșii, devenite publice, pentru a se cunoaște cu exactitate sumele acordate și a se preveni fraudele care se produceau la încheierea contractelor. În noiembrie 1862 s-a hotărât strângerea la Casa Statului a banilor proveniți din arendarea moșiilor mănăstirilor închinare²⁷.

La 22 decembrie 1862, Camera dezbătea propunerea înscrierii în bugetul statului pe 1863 a veniturilor mănăstirilor închinare, de aproximativ 20.000.000 lei, care practic echivala cu o secularizare a lor. De aici urmau a se repartiza fiecărei mănăstiri sumele necesare salarizării personalului și trebuințelor curente²⁸. Reacția comunităților ortodoxe nu a întârziat, manifestată prin intermediul ministrului turc de externe, Ali pașa, care considera măsura arbitrară și violentă și solicita ca soluționarea problemei să se facă în conformitate cu dispozițiile tratatelor internaționale²⁹.

Ministrul Cultelor, Alexandru Odobescu, propunea ca vasele și veșmintele sfinte prețioase din aceste lăcașuri să fie puse sub protecția autorităților statului sau a protopopilor de județ, pentru a nu fi înstrăinate de către egumenii greci, propunere adoptată prin decretul domnitorului, care dispunea ca aceste odoare bisericești, neutilizate în serviciul divin, să se depună provizoriu la mănăstirile Văcărești și

²⁵ Idem, *Ministerul Agriculturii și Domeniilor. Bunuri Mici*, dosar 12/1862, f. 57.

²⁶ C.G. Cantacuzino, *Pièces et documents relatifs au monastère de Cotroscheni*, Constantinople, 1860.

²⁷ *Monitorul Oficial*, nr. 282, 22 decembrie 1862; Dan Berindei, *Epoca Unirii*, București, 2000, p. 103; *Istoria Românilor*, vol. VII/1, coord. Dan Berindei, București, 2003, p. 510.

²⁸ ANIC, *Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice*, dosar 1010/1863.

²⁹ Constantin C. Giurescu, *Viața și opera lui Cuza Vodă*, ed. a 2-a, Chișinău, 1992, pp. 157-158.

Golia. Aceeași măsură se lua pentru hrisoavele, zapisele și celelalte acte ale respectivelor așezăminte, care urmau să intre în patrimoniul Arhivelor Statului³⁰. În martie 1863, printr-un decret al domnitorului Alexandru Ioan Cuza se decidea ca în bisericile mănăstirilor închinată slujbele religioase să se desfășoare în limba română³¹.

Reprezentantul României la Poartă, Costache Negri, și secretarul său, N. Bordeanu, analizând situația, îl îndemneau pe Alexandru Ioan Cuza să aplice politica faptului împlinit, adică să secularizeze averile mănăstirilor închinată, înainte ca Marile Puteri să impună o soluție care nu ar fi convenit statului român³². Ideea care prindea contur era aceea ca Sfintele Locuri să renunțe la aceste mănăstiri în schimbul acordării unor despăgubiri. C. Negri oferea acestor comunități din partea guvernului român o sumă de 80.000.000 piaștri, din care urmau să se scadă 28.889.020 piaștri, reprezentând datoria egumenilor mănăstirilor închinată. Preciza că statul român mai acorda încă 10.000.000 piaștri pentru înființarea unei școli laice și a unui spital la Constantinopol. Deoarece ierarhii greci au refuzat să ia în discuție propunerea autorităților române, nu s-a reușit să se ajungă la o înțelegere amiabilă, ceea ce într-un fel oferea celor din urmă justificarea pentru o decizie tranșantă³³.

În condițiile în care ministrul de externe turc, Ali pașa, se adresase reprezentanților Marilor Puteri pentru întrunirea unei conferințe care să rediscute problema mănăstirilor închinată, autoritățile române decid să rezolve singure și în mod tranșant disputa, fără intervenție străină. În consecință, în consens cu principele Alexandru Ioan Cuza, primul ministru Mihail Kogălniceanu prezenta Adunării, la 13/25 decembrie 1863, proiectul legii secularizării averilor mănăstirești, adoptată cu majoritate de voturi și promulgată de domnitor în ziua de 15 decembrie³⁴. Conform acestei legi intrau în proprietatea statului toate bunurile funciare deținute de instituțiile ecleziastice, mitropolii, episcopii, mănăstiri. Dacă inițial discuțiile vizaseră averile mănăstirilor închinată, ulterior, pentru a nu fi acuzat de discriminare, guvernul român a secularizat bunurile tuturor așezămintelor ecleziastice. Veniturile lor erau cuprinse în bugetul statului, de unde se repartizau apoi fiecărui așezământ potrivit unui buget anual. Prin această măsură intra în proprietatea statului 25,26% din teritoriul țării, măbind dimensiunile Domeniului

³⁰ *Monitorul Oficial*, nr. 120 din 25 iunie 1863, nr. 122 din 27 iunie, nr. 126 din 3 iulie; de precizat că au fost destituiți mai mulți egumeni greci pentru opoziția manifestată față de măsurile respective, cei de la Sărindar, Mihai Vodă, Sfânta Ecaterina și Mărgineni reușind, se pare, să trimită în Grecia o bună parte din odoarele și documentele mănăstirilor lor.

³¹ *Ibidem*, nr. 59, 21 martie 1863; limba greacă era admisă numai în lăcașul comunității grecești din Brăila.

³² C.C. Giurescu, *op. cit.*, pp. 162-163.

³³ *Ibidem*, p. 200.

³⁴ *Monitorul Oficial*, 17 decembrie 1863.

Statului și constituindu-se resursa principală pentru viitoarea reformă agrară³⁵. Existaseră propuneri, în special din partea egumenilor marilor mănăstiri, ca să le fie lăsată în proprietate măcar moșia de vatră, pe care era situat așezământul monahal respectiv, pentru a asigura o parte din resursele materiale și financiare necesare comunității monastice, inițiative neacceptate de autorități. Potrivit acestei legi, statul urma să preia de la egumenii greci și patrimoniul mobil, cărți, vase de cult și veșminte liturgice, precum și documentele mănăstirilor respective. În februarie 1864, aceste bunuri erau depozitate în încăperi speciale din mănăstirea Mihai Vodă, în păstrarea conservatorului A. Bujoreanu³⁶.

Legea prevedea și acordarea unui „ajutor” către Sfintele Locuri, deoarece acesta fusese sensul închinării mănăstirilor române, nu mai mare de 82.000.000 lei, în care era inclusă și datoria lor către statul român, de 31.000.000 lei. Se mai aloca o sumă de 10.000.000 lei pentru înființarea unei școli laice și a unui spital la Constantinopol, care urmau a fi conduse de reprezentantul român la Poartă și de un consiliu cu patru membri, doi români și doi aleși de comunitățile grecești³⁷. Atitudinea necooperantă a ierarhilor greci, care refuzau să accepte suma oferită de guvernul român, ajunsă la 150.000.000 lei, a dus la prelungirea discuțiilor, spre exasperarea și a susținătorilor lor europeni³⁸. În timp, problema s-a încheiat de la sine, fără a se mai acorda nici o despăgubire.

Prin legea secularizării averilor mănăstirești, statutul mănăstirii Cotroceni a înregistrat o modificare esențială, ieșind din subordonarea față de comunitatea monastică de la Muntele Athos și intrând sub jurisdicția autorităților ecleziastice românești. În momentul secularizării mai avea în proprietate cele mai mari și mai importante moșii pe care le deținuse în decursul timpului, răspândite în toate zonele geografice ale Munteniei. În ceea ce privește metohurile Văleni, Budișteni și Micșani-Pârlita, dacă lăcașurile ultimelor două erau într-o accentuată stare de degradare, moșiile lor cunoscuseră o creștere constantă a valorii, aducând venituri importante Cotrocenilor. Complexele teritoriale de pe Ialomița, de la Bucu, cele de pe Mostiștea, la Făurei, Pietrile și Daia, din zona Dunării, înregistraseră un spor de populație și o extindere a terenurilor cultivate, fiind tot mai mult antrenate în noile realități economice, în producția pentru piață. Hanul *Șerban Vodă*, prin chiriile percepute, aducea administrației de la Cotroceni profituri deosebite, deși treptat

³⁵ C.C. Giurescu, *Suprafața moșiilor mănăstirești secularizate la 1863*, în „Studii”, XII (1959), p. 156.

³⁶ ANIC, *Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice*, dosar 261/1864, fila 1.

³⁷ *Monitorul Oficial*, nr. 251, 17 decembrie 1863, p. 1059; *Istoria Românilor*, vol. VII/1, p. 518.

³⁸ C.C. Giurescu, *op. cit.*, pp. 222-224.

funcția sa economică nu mai corespundea nevoilor societății. Mănăstirea Cotroceni era atunci cea mai bogată dintre mănăstirile închinată din Țara Românească³⁹.

Procesul de restrângere a proprietății mănăstirii Cotroceni începuse anterior, chiar cu moșia pe care se afla, după cum constatau cu amărăciune epitropii săi: „(...) de la monastirea Cotroceni s-a luat un loc pentru ierbăria oastei, un loc pentru Grădina Botanică, un loc pentru stabilimentul Asil Elena, s-a tăiat în primăvara trecută, sub cuvânt de interes comun, morile după moșie cu ocazia inundării, când acele mori existau de ani nepomeniți și năicum aduceau înecăciune (...) și din lipsa lor mănăstirea a pierdut jumătate din venitul anual al moșiei”⁴⁰.

Dezintegrarea domeniului funciar al mănăstirii Cotroceni nu a fost, deci, un efect al unei defectuoase administrări a egumenilor, ci un act politic, având consecințe importante pentru majoritatea așezămintelor ecleziastice. Controlul gestionării averilor mănăstirești, trecerea veniturilor din arendarea moșiilor la bugetul statului și secularizarea moșiilor Bisericii au reprezentat etape succesive de restrângere, apoi de confiscare a importanțelor lor surse de întreținere. De acum depindeau de bugetul acordat de stat și de dărnicia credincioșilor. Însă, pentru societatea românească măsura și-a avut cel puțin o justificare. Moșiile locuite, intrând în categoria Domeniilor Statului, prin legea rurală din 1864, au constituit baza pentru împrumutarea țăranilor locuitori pe ele. Importante resurse financiare, provenite din valorificarea moșiilor rămase în proprietatea statului, aveau să intre și în bugetul acestuia, grevat de un deficit semnificativ.

Punerea în aplicare a dispozițiilor legii secularizării averilor mănăstirești a reprezentat momentul principal de diminuare semnificativă și a patrimoniului mobil al bisericii Cotroceni. Disputa care-l opusesse pe fostul egumen Meletie Comunității athonite, faptul că în momentul secularizării se pare că mănăstirea Cotroceni era administrată nu de un egumen grec, ci de o epitropie, cu atribuții reduse, au constituit principalele motive pentru care patrimoniul și fondul său documentar nu au fost înstrăinate de către călugării greci, precum s-a întâmplat în cazul altor mănăstiri. Însă, conform prevederilor acestei legi, cele mai valoroase dintre odăjdiile și argintăria de cult, majoritatea donații ale ctitorului – cărți cu ferecături, chivoturi, cruci, potire, candelă, ripide, poale de icoană, epitafe, epitrahile (mai mult de 30 de obiecte) –, au fost preluate și introduse, ulterior, în patrimoniul Muzeului Național de Antichități⁴¹. Mănăstirilor Antim și Sfântul Sava le-au fost transferate veșminte și argintărie liturgică (aproximativ 15 piese), iar documentele – hrisoave,

³⁹ Mariana Lazăr, *op. cit.*, p. 291.

⁴⁰ ANIC, *Mănăstirea Cotroceni*, dosar 414/1862, f. 7-8.

⁴¹ *Istoria Cotrocenilor în documente*, pp. 204-217. În 1931 din patrimoniul acestui muzeu aceste obiecte au trecut în colecția Muzeului de Artă Religioasă, atunci înființat, până în 1953, când au fost transferate în patrimoniul Muzeului de Artă al Republicii Populare Române (astăzi Muzeul Național de Artă al României).

zapise, condici –, au intrat în fondurile Arhivelor Statului. Totodată, i-au fost preluate mai multe cărți, iar dintre cele românești, unele au fost donate la biserici bucureștene care duceau lipsă de acestea. Ulterior, în 1887, un alt lot de cărți a fost transferat, se pare, Bibliotecii Academiei.

În patrimoniul bisericii mănăstirii Cotroceni au rămas atât vase sfinte și veșminte preoțești, cât și cărți necesare serviciului liturgic, constituind singura sa avere până în 1977⁴². În condițiile în care din 1864 acest așezământ, precum toate celelalte ale țării, a fost finanțat de la bugetul statului, primind resurse foarte puține, în special pentru cheltuielile impuse de desfășurarea cultului și pentru salarizarea personalului, nu a mai avut posibilitatea să-și îmbogățească patrimoniul mobil și nici să execute lucrări serioase de renovare.

A continuat să funcționeze o scurtă perioadă ca așezământ monastic, fiind desființat postul de egumen și creându-se cel de îngrijitor sau curator, cu un personal redus numeric. Curator a fost desemnat Marin Serghiescu, un colaborator al principelui Cuza, ocupând postul până la abdicarea acestuia, în februarie 1866 fiind înlocuit cu monahul Ieremia Măcărescu. Fostul egumen, Meletie, în special datorită conflictului cu superiorii athoniți, dar și pentru că avea proprietăți în țară, trăind, de fapt, de mai mult timp aici, nu a plecat la Athos după secularizarea averilor mănăstirești, ci a rămas la Cotroceni ca preot al bisericii. Nu s-a resemnat cu pierderea unei funcții pe care o deținuse o bună parte din viață și a continuat să se implice în treburile lăcașului, subminându-le autoritatea celorlalți îngrijitori – Ieremia Măcărescu și Vasile Dumitrescu –, până la moartea sa, în 1869⁴³.

Un timp, până în primul sfert al secolului al XX-lea, biserica a mai servit ca lăcaș de rugăciune pentru enoriașii din Cotroceni, ulterior devenind capelă a palatului regal⁴⁴. Deși au fost inițiate unele lucrări de restaurare, din lipsa fondurilor acestea nu au fost executate la nivelul pe care-l solicita situația clădirii. Totodată, s-a ajuns ca în biserică serviciul divin să fie oficiat de un singur preot, care, pentru a-și asigura traiul, era nevoit să mai aibă o slujbă, în detrimentul desfășurării cultului. În consecință, enoriașii din Cotroceni se adresau regelui Ferdinand, apelând la „*Jegătura sfântă ce leagă pe Majestatea Voastră de această biserică*”, pentru a-i sprijini în dobândirea unei locuințe pentru preot în apropierea lăcașului și pentru

⁴² E. Popescu, *Precizări și completări privitoare la pisaniile, obiectele și cărțile vechi de la biserică mănăstirii Cotroceni*, în „Glasul Bisericii”, nr. 7-8 / 1970, pp. 790-797.

⁴³ Mariana Lazăr, *op. cit.*, p. 49.

⁴⁴ În 1930 s-a construit o altă biserică, având hramurile *Sfântul Vasile cel Mare, Sfânta Parascheva*, destinată unora dintre enoriașii din Cotroceni (în zona Răzoare), o altă parte a locuitorilor cartierului participând la slujbele oficiate în biserica *Sfântul Elefterie (Vechi)*, monument de secol XVIII, ulterior în biserica *Sfântul Elefterie (Nou)*.

angajarea unui al doilea preot, deplângând starea în care se afla: „*biserica aceasta, care odată a avut un venit foarte mare anual, azi trăiește din mila statului*”⁴⁵.

La începutul secolului al XX-lea, după înființarea Comisiunii Monumentelor Istorice, biserica *Adormirea Maicii Domnului* și celelalte spații prezervate din ctitoria lui Șerban Cantacuzino au fost declarate monument istoric, cu dreptul de a li se asigura o protecție specială.

În ultima treime a secolului al XIX-lea, ansamblului de la Cotroceni i s-a modificat total funcționalitatea, clădirile sale intrând, în marea lor majoritate, în administrarea intendentului palatului de vară. Noua curte princiară, apoi regală, a preluat de acum spațiul așezământului monahal cantacuzin, conferindu-i o cu totul altă destinație, funcția religioasă cedând întâietatea celei de reprezentanță.

ANEXE:

1. [ante 19 februarie 1862]¹

Domnule Ministru,

Crez² că deodată cu intrarea domniei voastre în acel³ onorabil Minister, v-ați informat de cererea Sântului Munte Athos pentru destituirea mea de la monastirea Cotroceni, unde mă aflu funcționând ca egumen de la anul 1841 sub pretextul că m-aș fi abatut din datoriile mele, fără însă a areta și în ce consistă acele abateri. Socotesc de prisos a vă osteni numărând serviciile ce cu credința am oferit într-un timp îndelung către zisa comunitate căci acolo unde faptele există, cuvintele sunt inutile.

Fără dar a mă întoarce la epoca mai învechită, viu a vă da o informațiune despre sumele ce am înaintat către comunitate în cei din urmă șase ani, socotiți de la anul 1856 până astăzi și care consistă în sumă de galbeni împărătești una sută unsprezece mii (#111.000), într-un timp când sporirea venitului anual al monastirii într-o cifră mai considerabilă nu datează decât de la anul 1858. Apoi, care alt egumen din țară⁴ poate avea curajul să zică că a înaintat către chiriarii să asemenea sumă, comparativemente cu venitul său și cum un egumen, împlinind datoriile sale⁵ în curățenie, ar putea fi calificat de abusiv sau abătut din datoriile sale⁵.

Inimicii adevărului s-au silit și să silesc prin toate mijloacele a răspândi în public că sub-scrisul opresc din veniturile monastirii Cotroceni patruzeci de mii galbeni (#40.000) și negreșit că o asemenea cifră de abus impresionează pe oricare

⁴⁵ ANIC, *Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice. Direcția Contabilitate*, dosar 401/1920, f.19, f. 60. Documentele nu precizează dacă le-a fost rezolvată favorabil solicitarea, trimisă de Casa Regală Ministerului Cultelor.

om de onoare. Oare ar putea fi de crezut ca să cuget cu atâta nerușinare de a lipsi pe monastirile de jos de dreptul lor și mai cu seamă de o sumă enormă ca aceasta?

Bilanțul de veniturile și cheltuielile monastirii pe anii ce nu sunt răfuiți stau de față. În acel bilanț se văd toate sumele răspunse părinților de jos, scăzământul arendașilor și sumele neadunate dupe la dânsii, rămâind asupra-mi din totala sumă a veniturilor ce am adunat până la înche[i]erea bilanțului lei una sută mii. În ce alte dar condee se resumă miile de galbeni fără titlu și fără numire?

Pre cât, domnule ministru, poate avea cineva facilitatea a zice că are să primească de la cutare oarecare sumă, pre atâta are și datorie a constata legalmente faptul. Pretindatorii acelor sume fabuloase liberi sunt a-și intenta acțiunea lor prin canalul Justiți[e]i, nimic nu mă va popri a-mi da cuvântul la timp.

Chestiunea destituirii nu are nimic comun cu pretențiile comunității, mai mult sau mai puțin fondate. Egumenul aici în țară este pus sub osebite îndatoriri ce precisă model administrațiunei sale.

[f.22] Pre cât timp dar datoriile mele egumenești le-am îndeplinit cu religiozitate și pre cât timp cererea de destuire a comunității Sântului Munte nu se vede basată pe abateri constatate, crez că nu este drept, nici logic a mi se da o asemenea lovitură morală după un serviciu îndelung și nepătat și tocmai la finitul carierii mele.

Permiteți-mi dar, vă rog, domnule ministru, a supune aceste toate aprecieri domni[e]i voastre, de la care depinde destituirea mea și dați-mi curagiul a spera în iubirea de dreptate și de echitate ce vă caracterisă.

Al domni[e]i voastre plecat,

Meletios Cotroceanu⁶

Domnului Ministru Secretariu de Stat la Departamentul Cultelor

Ministerul Cultelor, Registratura Generală, n° 2800

Intrat la 19 februarie 1862

ANIC, *Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice*, dosar 237/1861, filele 21- 22.

¹ Data înregistrării la Ministerul Cultelor.

² În original „z” este scris „d”.

³ În original „ce” și „che” sunt scrise „que”.

⁴ În original „térra”.

⁵ În original „sélle”.

⁶ Semnătură în limba greacă.

2. [16 februarie 1862]¹

Bilanț pe anii 1856, 1857, 1858, 1859, 1860 și 1861

N ^o .	Anul	Descriere	Lei	Parale
1.	1856	Primiți din venitul moșiilor și al hanului Șerban Vodă	544.000	
2.	1857	Idem	544.000	
3.	1858	Idem	1.084.526	
4.	1859	Idem	1.052.246	
5.	1860	Idem	602.659	
6.	1861	Idem	938.121	
		Peste tot s-a primit lei patru milioane șapte sute șazeci și cinci mii trei sute cincizeci și două	4.765.352	
		Să scad cei răspunși	4.676.283	
		Rămâne a se mai răspunde optzeci și nouă de mii șazeci și nouă lei	89.069	

Răspundere

N ^o .	Anul	Descriere	Lei	Parale
1.	1856	Trimiși la Sânt Agura în cincisprezece mii galbeni	480.000	
2.		Două mii galbeni (2000 #) pentru cheltuielile monastirei	64.000	
3.	1857	Trimiși la Sânt Agura în cincisprezece mii galbeni	480.000	
4.		Două mii galbeni (2000 #) pentru cheltuielile monastirei	64.000	
5.	1858	Trimiși la Sânt Agura	960.000	
6.		Cheltuielile monastirei	160.000	
7.	1859	Trimiși la Sânt Agura treizeci de mii galbeni	960.000	
8.		Cheltuielile monastirei	160.000	
9.	1860	Trimiși la Sânt Agura în galbeni	192.000	
10.		Idem în lire	465.000	

11.		Cheltuielile monastirei	160.000	
12.		Răspunși fiscoiului pentru impozitul de 13%	73.366	28
13.	1861	Cheltuielile monastirei	160.000	
14.		Pentru reparațiunea monastirei Cotroceni	96.000	
15.		Pentru clădirea din nou a unei biserici în satul Meletie, a unui han pe moșia Herăstrău și altele	92.000	
16.		Răspunși fiscoiului pentru împrejmuirea grădinii de la Cotroceni	10.700	28
17.		Răspunși fiscoiului pentru impozitul foncier de 13%	99.216	
		Peste tot s-a răspuns lei patru milioane șase sute șaptezeci și șase de mii, două sute șaptezeci și șase de mii, două sute optzeci și trei	4.676.283	

Meletios Cotroceanu²

ANIC, *Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice*, dosar 237/1861, filele 31-32.

¹ Data adresei egumenului către Ministerul Cultelor (fila 30).

² Semnătură în limba greacă.

3. 1920 [iunie]

Sire,

Subsemnații, locuitori din moși, strămoși împrejurul palatului și bisericii Cotroceni, facem Majestății Voastre această umilită rugămintă:

La biserica Cotroceni, de la moartea preotului Gheorghe Dumitrescu nu mai putem aduce un al doilea preot. Nimeni nu voiește să ceară acest loc, căci biserica este săracă și nu are cu ce trăi. Preotul, care slujește astăzi la această biserică, n-ar putea trăi dacă n-ar fi și profesor. Școala însă, fără îndoială, nu-i lasă atât timp liber ca să poată îndeplini toate serviciile cerute de datinile noastre străbune. De aceia și preotul paroh dorește a aduce un al doilea preot ajutor. Biserica aceasta, care odată a avut un venit foarte mare anual, azi trăiește din mila statului. Noi suntem oameni săraci, ce luptăm din greu cu nevoile. Preoții nu pot trăi numai cu salariile statului, cu salariul de azi al unui preot nici chiria pentru locuință nu se poate plăti în București.

De altă parte, nu putem să îngăduim ca, încetul cu încetul, să ne înstreinăm noi și copiii noștrii de biserică și învățăturile ei sfinte, care sunt foarte folositoare. De aceea, ne-am gândit că trebuie să venim în ajutorul preoților. Și singura cale bună ar fi clădindu-se case sau găsindu-să pe lângă sfântul locaș pentru locuința preoților, așa cum au și la alte biserici. Aceste case nu vor fi ale preoților, ci ale bisericii. Preoții vor locui în ele numai atât cât sunt slujitori ai acestei biserici.

Noi oamenii, acoperiți de nevoi, aducându-ne aminte că această biserică a fost zidită acum 3 veacuri în urmă de un Domn al țării, bun creștin, îndrăznim a veni cu umilită rugămintă la Majestatea Voastră, bun român și bun creștin, să ne veniți în ajutor făcând pe orice cale crede Majestatea Voastră de cuviință, ca să se clădească sau să se găsească locuința pentru preoți împrejurul bisericii. Numai dând locuința, nădăjduim să putem căpăta un al doilea preot la această biserică. Alergăm la mila Majestății Voastre, căci știm că zadarnic am cere aceasta statului nostru, copleșit de datorii.

Legătura sfântă ce leagă pe Majestatea Voastră de această biserică, dorul nostru nespus de mare de a auzi și în casele noastre cuvântul Domnului, pe care îl auzim la biserică, ne face să credem că umila noastră rugă va fi primită de Majestatea Voastră.

Majestății Sale Regelui României Ferdinand I

Umilii și supușii slujitori ai Majestății Voastre,

căpitan C. Mărăcineanu, Șoseaua Pandurilor 95; Gh.I. Jelescu, [str.] Smarandache 5, I. Gâlman, [str.] Lupeasca 106, G.N. Stoenescu, Ion Popa, Șoseaua Panduri 89, Ivan Dumitru, str. Smarandache 7, Iosif Heriseanu, Smarandache 7, Ion Telegescu, Lupeasca 119, Ion N. Dumitrescu, Smarandache 9, Anghel M. Ion, Smarandache 12, N. Dumitrescu, Lupeasca 47, Dimitrio Fotescu, Lupeasca 63, C. Ciofu, [str.] Neacșu Bogdan 7, [f.60] Ion Florea, Smarandache 14, Costică Enculescu, Lupeasca, 46, Stoian Petre, str. N. Dobrin 18, Dumitrescu Petre, str. N. Dobrin 17, Buță Ion, Lupeasca 59, Ion Croitoru, Lupeasca 55, Telegescu Ion, Smarandache 8, Panait Constantin, Smarandache 18, Dumitru Constantinescu, Smarandache 18, I. Gâdici, Smarandache 22, D-tru Creviceanu, Smarandache 22, Nicu Ion, Smarandache 29, Constantin Neacșu, Drumul Sării 12, Luchreția Trâmbițașu, Drumul Sării 16, Roman Ionescu, [str.] Neacșu Bogdan 12, Mihai Gheorghe, Neacșu Bogdan 7, Dumitru Botniluacu, Neacșu Bogdan 10, Dobre Anton, Neacșu Bogdan 6, Aurel Antonescu, Neacșu Bogdan 6, Marin Antonescu, Neacșu Bogdan 4, Marița I. Cristea, Neacșu Bogdan, 3, Sache Neacșu, Neacșu Bogdan 1, Ștefănescu Andrei, [str.] N. Dobrin 17, Trore Stan, N. Dobrin 17, G. Basan, Lupeasca 65, Gheorghe M., Drumul Sării 25, [...] Lupeasca 96, Ioan Voiculescu, Lupeasca 65, Ion Ștefănescu, Lupeasca 71, Ion Mihai, M. Petrescu, Toma Luiz, Lupeasca 62, Al. Cristea, Lupeasca 128, Ioniță Gheorghe, Lupeasca 130, Dumitru G. Cafopol, Lupeasca 130, P. Nicolau, Lupeasca 130, Clement Popescu, Erbăriei 6, C-tin Niculescu, Panduri

75, Mihaelescu Ion, Panduri 85, Balciu Petre, Panduri 88, Mihailescu Zamfir, Panduri 85, Iancu Ștefănescu, Panduri 85, Stan Gheorghe, Panduri 85, D-tru Cioculescu, Lupeasca 116, N[...]¹ Lupeasca 78, D. Ioan, Lupeasca 70, Radu Constantin, Lupeasca 71, Gh. Gâjiu, Lupeasca 74 [m.p.].

ANIC, *Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice. Direcția Contabilitate*, dosar 401/1920, f.19, f. 60.

¹ Semnătură indescifrabilă.